

Beata Stypułkowska (Częstochowa)

Lekcje historii a katecheza biblijna w gimnazjum

Elementy biblijne w podstawie programowej historii dla gimnazjum

W podstawie programowej historii znajdują się cele, zadania, treści i osiągnięcia przydatne w formacji biblijnej. Dotyczy to zwłaszcza poznania starożytnych cywilizacji: Egiptu, Grecji, Rzymu oraz państw Bliskiego Wschodu, w tym starożytnego Izraela, a także zdobycia wiedzy i umiejętności potrzebnych do pracy ze źródłami, prawidłowego odczytywania mapy historycznej oraz korzystania z różnych źródeł informacji.

Wśród celów edukacyjnych przedstawionych w podstawie programowej historii w gimnazjum dostrzegamy takie, których realizacja jest ważna zarówno dla lekcji historii, jak i w pewnym stopniu również dla katechezy biblijnej. Należą do nich przede wszystkim rozwijanie i pogłębianie zainteresowań przeszłością, zachodzącymi w niej procesami i wydarzeniami; rozwijanie myślenia historycznego i krytycyzmu; rozwijanie umiejętności pozwalających na samodzielną pracę intelektualną z materiałem historycznym oraz rozwijanie umiejętności dostrzegania złożoności związków przyczynowo-skutkowych¹.

Celem katechezy biblijnej na poziomie gimnazjum jest pierwsze zaznajomienie ucznia z dokonywaniem poprawnej interpretacji tekstu Pisma Świętego. Katecheza biblijna w szkole podstawowej pełni rolę ogólnego wprowadzenia w problematykę biblijną. Trudno bowiem na tym etapie mówić już o właściwej katechezie

¹ Załącznik nr 1 do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 roku w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego, Dz. U. nr 14 z dnia 23 lutego 1999 r., poz. 129, s. 603.

biblijnej, systematycznie kształtującej umiejętności pracy z tekstem Pisma Świętego. W szkole podstawowej uczeń spotyka się z właściwą i poprawną interpretacją biblijną dokonywaną i przedstawianą przez katechetę. W trakcie katechezy uczeń poznaje niektóre metody biblijne, zasady interpretacji tekstu biblijnego, podejmuje pierwsze próby analizy tekstu biblijnego pod kierunkiem katechety, często w formie stawiania pytań i szukania odpowiedzi. W gimnazjum natomiast uczeń winien poznawać nie tylko metody służące pracy z tekstem biblijnym, ale również winien wdrażać się w samodzielne interpretacje biblijne, korzystając z katechetycznych zasad interpretacji tekstów biblijnych. Nie tylko powinien znać te zasady, ale również winien je umiejętnie stosować wobec tekstów z Pisma Świętego, które z punktu widzenia historycznego są starożytnymi źródłami pisanymi.

Punktem wyjścia przy zrozumieniu tekstu biblijnego jest poprawne odczytanie jego znaczenia wyrazowego. Sens wyrazowy związany jest ściśle z kontekstem historyczno-geograficznym. Wprowadzanie uczniów w świat Biblii jest rozbudzaniem zainteresowania życiem i kulturą starożytnych ludów Bliskiego Wschodu oraz starożytną kulturą Grecji i Rzymu. Nie da się zrozumieć historii biblijnej bez umiejętności dostrzegania ciągłości historycznej, związków między poszczególnymi wydarzeniami historycznymi, przyczyn i skutków, a także sposobami opisywania historii w starożytności.

Teksty biblijne powstawały w określonym kontekście historycznym. Izraelici nie byli ludem odizolowanym od ówczesnych ludów, zamieszkujących kraje Bliskiego Wschodu i basen Morza Śródziemnego. Znajomość historii starożytnej może ułatwić uczniom z gimnazjum zrozumienie wielu tekstów zarówno ze Starego, jak i Nowego Testamentu. W każdej księdze biblijnej dostrzegamy aluzje historyczne. Od przygotowania czytelnika zależy, ile on zrozumie z czytanego tekstu. Im większe przygotowanie historyczne, tym lepsze zrozumienie biblijnych tekstów. Jednakże należy pamiętać, że zasada ta działa również w drugą stronę. Wiedza historyczna poszerza się wraz ze znajomością treści poszczegól-

gólnych ksiąg biblijnych. Księgi biblijne nie tylko przybliżają uczniom tzw. biblijną historię zbawienia, ale również doskonale wprowadzają w świat starożytny. Oswajają uczniów z nazwami starożytnych państw, imionami władców i wodzów, zapoznają z ówczesnymi konfliktami i koalicjami, zawieranymi przez starożytne państwa. Są też dostępnym przykładem starożytnego piśmiennictwa.

W katechezie biblijnej można rozwijać u uczniów logiczne myślenie, które potrzebne jest przy szukaniu związków przyczynowo-skutkowych i dostrzeganiu rozwoju historycznego. Teksty biblijne są przykładem teologicznego interpretowania wydarzeń historycznych. Uczeń nie tylko poznaje pewne fakty, ale także spotyka się z przykładem ich interpretacji, uzależnionej od wcześniejszego teologicznego założenia. Co więcej, w różnych księgach biblijnych może natrafić na różną interpretację tych samych wydarzeń².

W zadaniach szkoły realizowanych w gimnazjum w ramach lekcji historii wskazano m.in. na uczenie umiejętności analizy i syntezy materiału historycznego; uczenie zasad odczytywania i interpretowania źródła historycznego; ukazywanie możliwości różnorodnych interpretacji źródeł, wydarzeń i postaci historycznych; uczenie rzetelności badawczej; doskonalenie różnorodnych form wypowiedzi ustnej i pisemnej; rozwijanie umiejętności poszukiwania, porządkowania, wykorzystywania i przechowywania różnych rodzajów informacji³. Z punktu widzenia historycznego tekst biblijny należy do historycznych tekstów źródłowych i jako taki może być omawiany zarówno na lekcji historii, jak i podczas katechezy. Praca z tekstem biblijnym jest zatem w ścisłym znaczeniu pracą z materiałem historycznym. Oczywiście, w ramach katechezy biblijnej uczeń nie tylko będzie odkrywał sens wyrazowy tekstu pochodzącego z Pisma Świętego, ale w dal-

² Por. np. przedstawienie panowania króla Dawida w przekazie deuteronomistycznym i kronikarskim.

³ Załącznik nr 1, dok. cyt., s. 603.

szej kolejności będzie poznawał jego sens teologiczny i egzystencjalny. Mówiąc o korelacji katechezy biblijnej z lekcją historii ze zrozumiałych względów zatrzymujemy się jedynie na problematyce znaczenia wyrazowego tekstu biblijnego.

Tekst pochodzący z Pisma Świętego wymaga od czytelnika umiejętności przeprowadzania analizy, stawiania pytań problemowych, odnajdywania odpowiedzi nie tylko w czytany tekście, ale i w innych fragmentach biblijnych oraz w dostępnych pomocach: mapach, słownikach, encyklopediach, komentarzach. Z różnych źródeł winien uczeń czerpać informacje, pomagające mu w zrozumieniu czytanego fragmentu. Co więcej, powinien nauczyć się radzenia sobie w sytuacjach problemowych oraz dokonywania wstępnej oceny dostępnych pomocy oraz wiarygodności źródeł. Dzięki dobrze prowadzonej katechezie biblijnej wydatnie wzbogaci się warsztat historyczny ucznia.

Wśród treści nauki historii w szkole znajdujemy treści zbieżne z tematyką katechezy biblijnej: cywilizacje starożytne - dorobek kultury i jego trwałość (Egipt, Mezopotamia, Persja, Fenicja, Palestyna, Assyria) oraz powstanie chrześcijaństwa i pierwsze wieki jego rozwoju w Cesarstwie Rzymskim⁴. W programach zagadnienia te zawarte są zwykle w materiale pierwszej klasy gimnazjum. Katecheta powinien zwrócić uwagę na rozkład materiału historii, aby w ramach katechezy mógł odwoływać się do tematyki z lekcji historii, wykorzystując i uzupełniając wiadomości uczniów. Takie postępowanie pomoże uczniom w „powiązaniu” treści zdobywanych na lekcji historii z katechezą biblijną, utrwali ich zapamiętanie, pogłębi zrozumienie oraz będzie sprzyjać w powstaniu spójnej struktury wiedzy⁵. Warto zwrócić uwagę na to, że katecheza nie ogranicza pracy z tekstem biblijnym tylko do jakiegoś okresu nauki. Przez cały czas nauki Pismo Święte jest jej źródłem podstawowym. Wyprzedza w tym i przewyższa w znaczny sposób

⁴ Tamże.

⁵ Por. A. Bolechowski, *Korelacja historii z innymi przedmiotami nauczania. Materiały pomocnicze dla nauczycieli*, Katowice 1979, s. 3.

lekcję historii, w ramach której starożytności poświęcone są określone jednostki tematyczne w ograniczonym wymiarze.

Osiągnięcia ucznia gimnazjum z zakresu historii obejmują m.in. rozpoznawanie miejsca człowieka w czasie historycznym i jego relacji z kręgiem kulturowym⁶. W katechezie biblijnej mamy do czynienia z odmienną kulturą i odległym czasem. Teksty biblijne nie będą zrozumiałe dla współczesnego czytelnika, jeżeli nie zrozumie on ich kontekstu kulturowego. Dlatego też w katechezie biblijnej ważne jest wykorzystanie i uzupełnienie wiadomości, jakie uczeń zdobywa w ramach lekcji historii, chociażby na temat życia codziennego w starożytnych krajach biblijnych. Uczeń gimnazjum winien operować podstawowymi kategoriami historycznymi: czasem, przestrzenią, ciągłością, zmiennością. Powinien także zdobyć umiejętność ujmowania treści historycznych w związkach przyczynowo-skutkowych oraz oceniania faktów i wydarzeń historycznych⁷. Księgi biblijne dostarczają wiele materiału do przeprowadzania analizy historycznej. Istotna jest tu oczywiście rola katechety lub historyka i ich biegłość w zagadnieniach biblijnych.

Dalej w podstawie programowej historii czytamy, że uczeń gimnazjum winien zdobyć umiejętność interpretacji różnego rodzaju źródeł historycznych, docierania do różnych źródeł informacji historycznej i integracji wiedzy uzyskanej z różnych źródeł informacji⁸. W Piśmie Świętym są różnego rodzaju teksty historyczne (m.in. opowiadanie historyczne, relacje o wydarzeniach, psalmy historyczne, kroniki, listy, dziennik podróży). Zwracanie uwagi na gatunek literacki tekstów jest jednym z głównych kryteriów poprawnej interpretacji Pisma Świętego. Umiejętność dostrzegania różnic między źródłami ze względu na formę przekazu, zdobywana na lekcjach historii, jest bardzo przydatna w katechezie biblijnej.

⁶ Załącznik nr 1, dok. cyt., s. 604.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

Korelacja lekcji historii z katechezą biblijną wzbogaca oba przedmioty. Dobrze prowadzona lekcja historii przygotowuje ucznia do kontaktu z tekstem biblijnym w czasie katechezy. Podobnie dobrze prowadzona katecheza biblijna utrwala i rozwija umiejętności zdobywane na lekcjach historii, uzupełniając jej przekaz.

Rola katechezy w korelacji treści biblijno-historycznych

Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce mówi o trzech funkcjach korelacji międzyprzedmiotowej: funkcji integrującej, funkcji uzupełniającej oraz funkcji polemizującej⁹. Wszystkie one są widoczne w korelacji katechezy biblijnej z lekcją historii.

Najbardziej widoczna jest w tej korelacji funkcja integrująca. Wiele treści oraz umiejętności zdobywanych na katechezie biblijnej jest zbieżnych z treściami i umiejętnościami charakterystycznymi dla szkolnej edukacji historycznej. Przede wszystkim chodzi o umiejętność pracy z tekstem źródłowym. Zarówno na lekcjach historii, jak i w czasie katechezy biblijnej uczeń poznaje zasady pracy z tekstami źródłowymi i uczy się je stosować w praktyce. Na lekcjach historii uczeń poznaje różne teksty źródłowe, pochodzące z różnych epok. Jednakże tylko podczas katechezy ma możliwość wnikliwej pracy z jednym zbiorem tekstów źródłowych przez dłuższy okres. Z tekstami biblijnymi spotyka się wielokrotnie przez cały czas uczęszczania na katechezę, z każdym rokiem utrwalając i pogłębiając swoje wiadomości i umiejętności poprawnej interpretacji. Punktem wyjścia do poprawnego zrozumienia tekstów z Pisma Świętego jest dobre zrozumienie ich sensu wyrazowego, czyli zastosowanie wszystkich reguł odnoszących się do typowego źródła historycznego. Chodzi o korzystanie z krytycznego wydania tekstu, właściwego zrozumienia

⁹ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001, n. 83.

wyrazowego (zrozumienie poszczególnych terminów, zdań, kontekstu bliższego i dalszego), prawidłowego rozpoznania formy literackiej wypowiedzi (rodzaju i gatunku literackiego), poznanie kontekstu historyczno-geograficznego (danych odnoszących się do autora, adresatów, czasu, miejsca, sytuacji historycznej i kulturowej). Przy tych wszystkich zasadach przydatne są wiadomości i umiejętności zaczerpnięte z lekcji historii. Umiejętność analizy tekstów historycznych, szereg wiadomości o czasach starożytnych oraz umiejętność korzystania z mapy historycznej zdobywane w ramach lekcji historii wydatnie pomogą uczniowi w kontakcie z tekstami biblijnymi. Poza pracą nad tekstem biblijnym jako źródłowym ważna jest integracja treści historycznej zdobywanej podczas zajęć z obu przedmiotów. Zarówno katecheta, jak i nauczyciel historii mogą korzystać z tych samych pomocy dydaktycznych w odniesieniu do krajów biblijnych. Chodzi tu zwłaszcza o mapy historyczne, słowniki i encyklopedie. Umiejscowienie biblijnych wydarzeń na szerszym tle historycznym ma duże znaczenie dla właściwego zrozumienia historii biblijnej i sprzyja ugruntowaniu zdobywanej wiedzy.

Korelacja integrująca pomaga uczniom w porządkowaniu informacji oraz uczy całościowego spojrzenia na rzeczywistość. Wiedza biblijna nie jest ograniczona do jednego przedmiotu szkolnego. Przeciwnie, wiadomości i umiejętności zdobywane na lekcjach historii, geografii czy języku polskim służą również rozumieniu tekstów biblijnych i przygotowują do pracy z nimi. Czytanie Pisma Świętego bez troski o poznanie różnych aspektów historyczno-literackich ksiąg biblijnych jest prostą drogą do fundamentalizmu, który jest niepoprawnym podejściem do prawidłowego odczytania orędzia biblijnego¹⁰.

¹⁰ Na temat fundamentalizmu biblijnego zob.: *Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich*, przekł. i red. R. Rubinkiewicz, Warszawa 1999, s. 54–57; S. Szybik, *Lektura fundamentalistyczna Biblii i zagrożenia z niej płynące w świetle dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej*, [w:] tamże, s. 169–177.

Na lekcjach historii zainteresowanie starożytnością jest jednak bardzo ograniczone i nie obejmuje wszystkich aspektów godnych uwagi, zwłaszcza z punktu widzenia katechezy biblijnej. Dlatego bardzo istotną rolę odgrywa funkcja uzupełniająca korelacji.

Dotyczy to najpierw pracy z tekstem biblijnym. Zastosowanie zasad historyczno-literackich, które umożliwiają odczytanie konkretnego tekstu w jego wymiarze historycznym z uwzględnieniem odpowiedniej formy literackiej, nie wystarczy do pełnej interpretacji katechetycznej. Zasady historyczno-literackie poddają bowiem analizie poszczególne teksty jako samodzielne jednostki oraz koncentrują się na ich znaczeniu wyrazowym. Pismo Święte jednak nie jest zbiorem oderwanych od siebie tekstów, ale stanowi swoistą kolekcję, wyływającą ze wspólnej tradycji, której podstawą jest przekonanie o czynach i słowach Boga, objawiającego się wybranemu narodowi. Z chwilą, gdy zaczynamy traktować Biblię jako zbiór ściśle związanych ze sobą tekstów o Bogu, wchodzimy na płaszczyznę interpretacji teologicznej, która poszukuje w Piśmie Świętym zbawczego orędzia. Celem stosowania zasad teologicznych w wyjaśnianiu Pisma Świętego jest odczytanie zbawczego kerygmatu biblijnego tekstu. Stąd też zasady historyczno-literackie, które doprowadzają do właściwego zrozumienia sensu wyrazowego, są punktem wyjścia do stosowania zasad teologicznych. Nie tak łatwo rozgraniczyć w Biblii warstwę ludzką od warstwy Bożej, gdyż Pismo Święte w całości pochodzi jednocześnie od Boga i człowieka¹¹. Katecheza nie może się obyć bez stosowania kryteriów teologicznych. Zasady teologiczne (jedność całej Biblii, uwzględnianie Tradycji Kościoła w rozumieniu tekstów biblijnych oraz analogia wiary) uczeń pozna tylko w trakcie katechezy. Lekcja historii bowiem nie jest nimi zainteresowana.

Dalej funkcja uzupełniająca korelacji odnosi się do treści dotyczących zagadnień religijnych. Wprawdzie religia związana jest ściśle z kulturą, a kultura powinna zajmować dużo miejsca

¹¹ G. Kusz, *Wykorzystanie zasad współczesnej hermeneutyki biblijnej w katechezie*, AK 71 (1979), z. 2-3, s. 293.

w edukacji historycznej, to jednak trudno wymagać od nauczyciela historii, aby omawiał z uczniami te zagadnienia, które ważne są dla zrozumienia tekstów biblijnych. To na katechezie biblijnej jest miejsce na poznanie kultury, obyczajowości i wierzeń krajów biblijnych, porównanie ich ze starożytnym Izraelem i wypunktowanie wszystkich istotnych różnic między judaizmem a wierzeniami innych ościennych ludów, a następnie dokonanie analizy początków chrześcijaństwa na tle kultury starożytnej Grecji i Rzymu.

Korelacja uzupełniająca poszerza zrozumienie przez uczniów wybranych aspektów rzeczywistości. Katecheza biblijna wnosi istotne treści odnoszące się tylko do tekstów Pisma Świętego. Biblia jako Księga Kościoła nie może być traktowana jedynie jako źródło historyczne. I chociaż historyczne podejście do tekstu biblijnego jest konieczne i podstawowe, to jednak dla prawidłowego zrozumienia treści równie ważne jest czytanie Pisma Świętego jako Słowa Bożego, strzeżonego i interpretowanego przez Urząd Nauczycielski Kościoła. Zdobywanie umiejętności czytania Pisma Świętego w Duchu Świętym możliwe jest tylko w trakcie katechezy biblijnej.

Korelacja o charakterze polemizującym może odnosić się tylko do konkretnych sformułowań, wiadomości oraz opinii zawartych w podręcznikach do historii, które mogą w niewłaściwy sposób przekazywać treści związane wprost lub pośrednio z katechezą biblijną. Ani w podstawie programowej historii, ani też w programach do historii nie znajdziemy bowiem żadnych treści, które domagałyby się polemiki. W podręcznikach natomiast, które przedstawiają konkretne wiadomości i dają szczegółowy przekaz wiedzy może dochodzić do różnych nieścisłości czy nawet merytorycznych błędów. Przykładem nieścisłości jest informacja w podręczniku do historii dla klasy pierwszej gimnazjum autorstwa K. Przybysza, W. J. Jakubowskiego i M. Włodarczyka¹² od-

¹² K. Przybysz, W. J. Jakubowski, M. Włodarczyk, *Historia dla gimnazjalistów. Starożytność Starożytność średniowiecze. Podręcznik. Klasa I*, Oficyna Edukacyjna – Krzysztof Puzdro, Warszawa 2000, nr dopuszczenia 15/00.

nosząca się do starożytnego państwa izraelskiego. Na s. 47 w tekście głównym czytamy następujące zdanie:

Najświetniejszy okres historii (biblijnego państwa izraelskiego - przyp. B.S.) to panowanie króla Dawida (ok. 1004-964 przed Chr.), który stał się władcą całego Izraela (...) Jego następcą był znany z niezwykłej mądrości król Salomon (ok. 964-926).

Natomiast w zestawieniu chronologicznym zamieszczonym na marginesie na tej samej stronie czytamy:

1012-972 przed Chr. - Dawid jednoczy plemiona żydowskie i zmusza do uległości sąsiednie państwa; 975-935 przed Chr. - panowanie Salomona, syna Dawida. Najświetniejszy okres państwa izraelskiego. Wzniesienie Świątyni Pana.

Obie wypowiedzi można uznać za poprawne i jako najświetniejszy okres przyjąć czasy Dawida i Salomona¹³. Oprócz tego razi rozbieżność dat odnosząca się do panowania obu królów.

Podobna niekonsekwencja dotyczy pogrupowania ksiąg biblijnych na s. 48-49. Na wykazie znajdującym się na s. 48 podzielono księgi Starego Testamentu na sześć grup: Pięcioksiąg Mojżeszowy¹⁴, Księgi historyczne¹⁵, Księgi mądrościowe¹⁶, Kroniki¹⁷, Prorocy Mniejsi¹⁸ i Prorocy Więksi¹⁹, natomiast w tekście głównym na s. 49 czytamy, że Stary Testament dzieli się na trzy części: Pięcioksiąg, 21 pism historycznych i prorockich oraz Pisma, które obejmują 13 ksiąg poetyckich, dydaktycznych i historycznych. Przy tym wyliczeniu nie podano konkretnych nazw ksiąg, jest ich jednak w sumie 39. W poprzednim wykazie było 45 ksiąg biblijnych. Katolicy przyjmują liczbę 46 ksiąg biblijnych Starego Testamentu - w wyliczeniu brakowało Syr. Żydzi natomiast oficjal-

¹³ Taką treść sugeruje zresztą zamieszczona na tej stronie mapa historyczna, zatytułowana: „Imperium Dawida i Salomona”

¹⁴ Rdz, Wj, Kpł, Lb, Pwt.

¹⁵ Joz, Sdz, Rt, 1-2 Sm, 1-2 Krl.

¹⁶ Tb, Jdt, Est, Hi, Ps, Prz, Koh, Pnp, Mdr.

¹⁷ 1-2 Krn, Ezd, Ne, 1-2 Mach.

¹⁸ Oz, Jl, Am, Ab, Jon, Mi, Na, Ha, So, Ag, Za, Ma.

¹⁹ Iz, Jr, Lam, Ba, Ez, Dn.

nie określając swój kanon przyjęli 39 ksiąg, które pierwotnie napisane były po hebrajsku lub aramejsku, czyli w świętym języku²⁰. Ten zbiór przyjęli później również protestanci. Prawosławni natomiast posługują się Septuagintą i uznają tyle samo ksiąg, ile katolicy.

Te niezgodności wynikają prawdopodobnie z tego, że inny autor redagował tekst główny, a inny przygotowywał teksty uzupełniające, umieszczone na marginesach i w blokach graficznych. W podręczniku szkolnym taka rozbieżność informacji jest jednak niedopuszczalna.

Zadaniem katechezy biblijnej jest ustosunkowanie się i wyjaśnienie tych nieścisłości. Możemy tutaj mówić jednakże o funkcji korygującej, a nie polemizującej. Dostrzeżone błędy wynikają bowiem z niedopracowania podręcznika i nie dają materiału do polemiki.

Z przykładem błędnych informacji, które muszą być sprostowane w czasie katechezy biblijnej, mamy do czynienia w podręczniku J. i P. Trzebniaków²¹. Na s. 82 czytamy:

Najważniejszymi obrzędami pierwszych chrześcijan były: msza święta i chrzest święty (...). Chrzest święty – w czasach Chrystusa żył i nauczał Jan Chrzciciel. Przez polanie głowy wodą z rzeki Jordan udzielał on chrztu osobom, które nie chciały dłużej żyć w grzechu. Obecnie chrzest jest najważniejszym obrzędem chrześcijańskim, gdyż tylko osoba ochrzczona (jako dziecko lub jako dorosły) może być chrześcijaninem.

Katecheta nie może przejść obojętnie obok takich uproszczeń. Choć istnieje pewna analogia, to jednak chrzest Janowy jest zupełnie innym obrzędem niż sakrament chrztu świętego. W klasach korzystających ze wspomnianego podręcznika katecheta winien przedstawić chrzest Janowy w kontekście historyczno-kulturowym, teologiczne znaczenie chrztu Jezusa w Jordanie oraz

²⁰ Miało to miejsce na synodzie w Jabne ok. 90 r. – zob.: J. Homerski, *Kanon Ksiąg Świętych*, [w:] *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, red. J. Szlaga, Poznań-Warszawa 1986, s. 78–79.

²¹ J. Trzebniak, P. Trzebniak, *Historia. Podręcznik dla klasy pierwszej gimnazjum*, Wydawnictwo Edukacyjne Viking, Wrocław 2000, nr dopuszczenia 119/99.

wszelkie różnice występujące między chrztem nawrócenia a sakramentem chrztu²².

Innego rodzaju błąd spotykamy na s. 35 omawianego podręcznika. Czytamy tam następujące zdanie: „Biblia składa się z 39 ksiąg i dzieli się na dwie części: Stary Testament i Nowy Testament”. Skoro Nowy Testament zawiera bezsprzecznie 27 ksiąg, to na Stary Testament pozostaje 12.

Tego rodzaju informacje wymagają zwykłego sprostowania, gdyż są po prostu wynikiem błędu. Konieczność polemiki występuje wówczas, gdy autorzy podręczników wyrażają opinie. W omawianym podręczniku mamy taką sytuację. Na s. 81 czytamy:

Nauki głoszone przez Jezusa nie podobały się Żydom zasiadającym w sanhedrynie, ponieważ uważali go za człowieka niebezpiecznego, mogącego zagrozić ich przywilejom. Dlatego sanhedryn uznał go za fałszywego proroka.

W tekstach Nowego Testamentu zauważamy wyraźnie religijne i teologiczne motywy skazania Jezusa przez Sanhedryn. Sprowadzanie konfliktu między Jezusem a Sanhedrynem tylko do spraw bliżej nieokreślonych przywilejów jest opinią zbyt upraszczającą problem skazania Jezusa na śmierć. Dalej na tej stronie czytamy następujące stwierdzenie:

Po śmierci naukę Jezusa kontynuowali jego uczniowie. Wędrowali wzdłuż wybrzeży Morza Śródziemnego i zakładali pierwsze wspólnoty, zwane gminami.

Ograniczenie działalności Apostołów do kontynuacji nauczania Jezusa jest niewystarczające. Centralnym punktem pierwotnego kerygmatu była bowiem prawda o zmartwychwstaniu Chrystusa²³.

²² Pomocne będzie wprowadzenie teologiczne J. W. Rosłona zamieszczone w starym podręczniku metodycznym do katechezy zatytułowanej „Jezus objawia się jako Mesjasz”, [w:] *Podręcznik metodyczny do katechizmu religii katolickiej. Część II: Chrystus żyje wśród nas*, pr. zbior. pod red. J. Charytańskiego, W. Kubika, Warszawa 1982, s. 80–83; zob. również R. Murawski, *Katecheza chrześcijańska w procesie wtajemniczenia chrześcijańskiego czasów apostołskich*, Warszawa 1990, s. 75–82.

²³ *Kerygmat*, [w:] X. Léon-Dufour, *Słownik Nowego Testamentu*, przekł. i oprac. K. Romaniuk, Poznań 1993, s. 338; A. Jankowski, *Kerygmat w Kościele apo-*

Z punktu widzenia katechezy biblijnej omawiany podręcznik jest nierzetelny w przekazie potrzebnych informacji. Oprócz wymienionych nieścisłości występują jeszcze inne. Teksty cytowane w cudzysłowach nie zawsze mają podane źródło, stąd też nie wiadomo, co to za cytaty²⁴.

Korelacja polemizująca uświadomi uczniom konieczność weryfikowania informacji, nawet gdy pochodzą – wydawałoby się – z wiarygodnego źródła, jakim są podręczniki.

Podręczniki do historii mogą i powinny być wykorzystane w katechezie biblijnej. Katecheta winien wnikliwie zapoznać się z ich treścią, aby stosownie do potrzeby zastosować korelację integrującą i uzupełniającą, a w niektórych przypadkach być może i polemizującą.

Rola podręczników do historii w katechezie biblijnej

Podręcznik szkolny spełnia ważną rolę w edukacji historycznej. J. Maternicki wyróżnia siedem funkcji podręcznika do historii²⁵.

stolskim, Częstochowa 1989, s. 46–119; R. Murawski, *Katecheza chrzcielna w procesie wtajemniczenia chrześcijańskiego czasów apostołskich*, dz. cyt., s. 179–202.

²⁴ Np. na s. 34 swoista parafraza dziesięciu przykazań: „Należało czcić jednego Boga Jahwe, nie sporządzać jego wizerunków i nie modlić się do nich. Nie wolno było wzywać imienia Boga nadaremno. Należało powstrzymać się od pracy każdego siódmego dnia, zwanego szabatem, na pamiątkę tego, że Bóg przez sześć dni stworzył świat, a siódmego dnia odpoczywał. Do dzisiejszego dnia każdy szabat jest dla Żydów uroczyste obchodzonym świętem. Dalej przykazania nakazywały: nie cudzołóż, nie kradnij, nie zabijaj, czcij rodziców, nie dawaj fałszywego świadectwa, nie pożądaj cudzej własności. Bóg zalecał dalej: będziesz miłował bliźniego twego jak siebie samego”. Komentarz autorów podręcznika do tego cytatu jest dość zaskakujący: „Przykazania były więc dość surowe” Nie wiadomo, na czym autorzy opierają ten sąd. Co innego, gdyby wspomnieli chociaż o prawie odwetu – Kpł 24, 17–23 czy też np. o „cheremie” – okładaniu klątwą zdobyczy wojennej – Kpł 27, 28–29. Niezachowanie nakazu cheremu było powodem odrzucenia Saula – 1 Sm 15.

²⁵ J. Maternicki, *O nowy kształt edukacji historycznej*, Warszawa 1984, s. 68; zob. również A. Suchoński, *Środki dydaktyczne w nauczaniu-uczeniu się historii*, [w:]

Pierwszą z nich jest funkcja naukowo-informacyjna. Podręcznik powinien dostarczyć uczniom podstawową wiedzę. Do kolejnej, metodologicznej funkcji podręcznika do historii należy kształtowanie poglądów na proces historyczny i poznanie prawidłowości rządzących jego rozwojem. Funkcja wychowawcza dotyczy kształtowania odpowiednich postaw moralnych. Funkcja transformacyjna wpływa na wdrażanie uczniów do posługiwania się zdobytą wiedzą. Z tą ostatnią funkcją łączą się ściśle trzy pozostałe: funkcja badawcza, samokształceniowa i autokontrolna. Funkcja badawcza umożliwia uczniom formułowanie i rozwiązywanie problemów. Natomiast funkcje samokształceniowa i autokontrolna wyrabiają umiejętności i nawyki niezbędne do utrwalenia wiedzy i samodzielnej nauki.

Reforma szkolna przyczyniła się do opracowania wielu programów i podręczników. Najwięcej programów i podręczników dla gimnazjum zostało zatwierdzonych w roku 1999.

Zgodnie z podstawą kształcenia ogólnego w programach historii stosunkowo dużo miejsca poświęcono starożytności. Podręczniki zamieszczają wiele materiału odnoszącego się do cywilizacji Starożytnego Wschodu, w tym do krajów biblijnych: Palestyny, Mezopotamii, Babilonii, Persji, Asyrii, Egiptu oraz starożytnej Grecji i Rzymu. Podręczniki wyposażone są w ilustracje i mapy historyczne, których brak w analogicznych podręcznikach do religii.

Wyróżniającym się podręcznikiem do historii jest pozycja J. Pilikowskiego *Pamiętać i rozumieć. Od starożytności do początków XVII w. Podręcznik do historii dla klasy pierwszej gimnazjum*²⁶. Możemy dostrzec w nim wszystkie funkcje podręcznika do historii. Podręcznik spełnia funkcję naukowo-informacyjną oraz metodologiczną. Treść jest bardzo dobrze i w ciekawy sposób przedsta-

J. Maternicki, Cz. Majorek, A. Suchoński, *Dydaktyka historii*, Warszawa 1994, s. 344.

²⁶ J. Pilikowski, *Pamiętać i rozumieć. Od starożytności do początków XVII w. Podręcznik do historii dla klasy pierwszej gimnazjum*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2001, nr dopuszczenia 337/00.

wiona, z podziałem na trzy rodzaje tekstu: tekst główny, rozszerzony oraz źródłowy. Autor wyjaśnia proces historyczny i zapoznaje uczniów z prawidłowościami rządzącymi jego rozwojem. W odniesieniu do treści biblijno-historycznych nie ma żadnych nieścisłości merytorycznych czy błędów. Szata graficzna jest staranna. Podręcznik spełnia funkcję wychowawczą dotyczącą kształtowania odpowiednich postaw moralnych oraz samokształceniową i autokontrolą. Przed każdym tematem podane są trzy cele edukacyjne: poznawczy, kształcący i wychowawczy. Uczeń, który zna cele nauki, szybciej opanuje dany materiał i dłużej zachowa go w pamięci. W podręczniku znajdujemy również uwagi odnoszące się do korelacji międzyprzedmiotowej oraz ścieżek edukacyjnych. To z kolei ułatwia uczniowi planowanie własnych poszukiwań oraz dokonywanie samodzielnej integracji treści. Bardzo cenne jest zwrócenie uwagi przy każdym temacie na główną postać, podanie bibliografii oraz słowniczka terminów. Pytania i ćwiczenia formułowane są w sposób jasny i zrozumiały, nie przekraczają możliwości gimnazjalisty. Podręcznik spełnia funkcję badawczą oraz transformacyjną. Blok ćwiczeniowy otwiera grupa poleceń zatytułowana: „Zdobywamy dalsze informacje” Polecenia zachęcają uczniów do samodzielnych poszukiwań oraz podają wskazówki do dalszej pracy. Na przykład na s. 43 czytamy:

Zalóż teczkę lub segregator zatytułowany «Starożytny Wschód». Gromadź tam ilustracje przedstawiające zabytki i dzieła sztuki Egiptu, Mezopotamii, Palestyny, Iranu (...). Pamiętaj o analogicznych poleceniach w rozdziałach o Grecji i Rzymie.

W podręczniku J. Pilikowskiego każdy tekst źródłowy zaopatrzone jest w pytania problemowe lub polecenia, które uczą wyszukiwać w źródłach potrzebnych informacji, zwracają uwagę na charakter wypowiedzi oraz uczą poprawnej interpretacji. Na przykład na podstawie fragmentu pochodzącego z Iz uczeń ma wyjaśnić pojęcie monoteizmu²⁷. W omawianym podręczniku nie ma zbyt dużo map historycznych, chociaż przy każdym te-

²⁷ Tamże, s. 40.

macie znajduje się przynajmniej jedna. Nie ma niestety mapy starożytnej Palestyny.

Wśród podręczników są pozycje zawierające dużo map historycznych. W nauce historii mapy historyczne odgrywają niezmiernie ważną rolę. Dydaktycy wskazują na pewne działania przygotowawcze do poprawnego czytania mapy historycznej²⁸. Na początku proponują zapoznanie się z legendą danej mapy i ustalenie granic czasowych okresu historycznego, do którego się odnosi. Następnym etapem jest poznanie zarysu granic państw, które mapa obejmuje i ustalenie miejsc znanych wydarzeń. Można porównać historyczną mapę ze współczesną oraz na współczesnej mapie wskazać miejsca historycznych miejscowości (często nazwy miast ulegały zmianom). W dalszej pracy należy zastanowić się nad wpływem warunków naturalnych na przebieg wydarzeń historycznych. Umiejętności zdobyte na lekcjach historii są bardzo przydatne w katechezie biblijnej. Praca z mapą historyczną może przygotować uczniów do lepszego zrozumienia treści biblijnych. Wśród podręczników do historii jest wiele takich, które zawierają tematyczne mapy odwołujące się wprost lub pośrednio do wydarzeń biblijnych.

Do takich podręczników należy książka M. Więcowskiego, *Podróż przez wieki. Starożytność. Podręcznik dla I klasy gimnazjum*²⁹. Zawiera ona ładne, wyraźne mapy historyczne, przedstawiające Palestynę i szlak wędrówki Żydów z Egiptu³⁰, rozwój wielkich imperiów Wschodu³¹, starożytny Egipt³², Mezopotamię³³, Pań-

²⁸ J. Majerska, *Samokształcenie kierowane w procesie nauczania historii*, Bydgoszcz 1981, s. 158. Na temat etapów poznawania języka mapy oraz poprawnego jej czytania zob.: A. Zielecki, *Mapa w nauczaniu historii*, Warszawa 1984, s. 15–44.

²⁹ M. Więcowski, *Podróż przez wieki. Starożytność. Podręcznik dla I klasy gimnazjum*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2002, nr dopuszczenia 14/02.

³⁰ Tamże, s. 39.

³¹ Tamże, s. 37.

³² Tamże, s. 27.

³³ Tamże, s. 25.

stwo Persów³⁴, szlak podbojów Aleksandra Wielkiego³⁵ i rzymskie prowincje³⁶.

Równie dobre i wyraźne mapy umieszczone są w podręczniku G. Kucharczyka, P. Milcarka, M. Robaka *Przez tysiąclecia i wieki. Cywilizacje starożytności i średniowiecza, kl. I. Gimnazjum. Historia*³⁷. Występują tam mapy krajów biblijnych przedstawiające region Bliskiego Wschodu³⁸, wielkie imperia Bliskiego Wschodu³⁹, Egipt za czasów faraonów⁴⁰, Palestynę w czasach Starego Testamentu⁴¹, szlaki dziejowe Hebrajczyków⁴², wyprawę Aleksandra Macedońskiego⁴³, świat hellenistyczny⁴⁴, rozwój Cesarstwa Rzymskiego⁴⁵, Palestynę w czasach Chrystusa⁴⁶, podróże misyjne św. Pawła⁴⁷.

Mapy są niezbędne w nauce historii. Mogą być wykorzystane w każdym ogniwie lekcji. Zarówno przy przedstawianiu nowych zagadnień, utrwalaniu poznanych treści oraz kontrolowaniu stopnia trwałości wiedzy i umiejętności rozmieszczania faktów historycznych w przestrzeni geograficznej i czasie historycznym⁴⁸. Dlatego w nauce historii mapa jest środkiem podstawowym. Natomiast w katechezie biblijnej praca z mapą historyczną zasadniczo odnosi się do zrozumienia treści biblijnych w drugim członie katechezy antropologiczno-kerygmaticznej. W odróżnieniu od

³⁴ Tamże, s. 73.

³⁵ Tamże, s. 87.

³⁶ Tamże, s. 110.

³⁷ G. Kucharczyk, P. Milcarek, M. Robak, *Przez tysiąclecia i wieki. Cywilizacje starożytności i średniowiecza, kl. I. Gimnazjum. Historia*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Spółka Akcyjna, Warszawa 2002, nr dopuszczenia 117/02.

³⁸ Tamże, s. 18.

³⁹ Tamże, s. 27.

⁴⁰ Tamże, s. 30.

⁴¹ Tamże, s. 38.

⁴² Tamże, s. 39.

⁴³ Tamże, s. 86.

⁴⁴ Tamże, s. 88.

⁴⁵ Tamże, s. 90.

⁴⁶ Tamże, s. 121.

⁴⁷ Tamże, s. 124.

⁴⁸ A. Zielecki, *Mapa w nauczaniu historii*, dz. cyt., s. 5.

lekcji historii mapa w katechezie biblijnej jest tylko środkiem pomocniczym.

Podsumowanie

Zagadnienie korelacji treści nauczania katechezy biblijnej ze szkolną lekcją historii jest ważne ze względu na miejsce katechezy w szkole, jak i ze względu na wymogi stawiane przez reformę oświatową. Oba przedmioty szkolne posiadają wiele wspólnych odniesień. Program lekcji historii obejmującej okres starożytności nie może być pominięty w planowaniu dydaktycznym katechezy biblijnej. Analiza programu oraz podręcznika pozwoli katechecie zorientować się w tym, przy jakich treściach i w jakim stopniu winien zastosować którąś z form korelacji katechezy biblijnej z lekcją historii: integrującą, uzupełniającą czy też polemizującą.

Dobrze prowadzona lekcja historii, która przygotowuje ucznia do pracy z tekstami źródłowymi, jest ważnym etapem wprowadzającym ucznia do kontaktu z Pismem Świętym w czasie katechezy. Podobnie dobrze prowadzona katecheza biblijna utrwala i rozwija umiejętności zdobywane na lekcjach historii, uzupełniając jej przekaz. W katechezie biblijnej mamy do czynienia z odmienną kulturą i odległym czasem. Teksty biblijne nie będą zrozumiałe dla współczesnego czytelnika, jeżeli nie zrozumie on ich kontekstu kulturowego. Dobrze prowadzona katecheza biblijna winna uwrażliwiać ucznia na dostrzeganie różnych płaszczyzn interpretacji Pisma Świętego: historyczno-literackiej, teologicznej i egzystencjalnej. Ta pierwsza płaszczyzna (historyczno-literacka) jest wspólna dla lekcji historii i katechezy biblijnej.

History lessons and biblical catecheses at grammar school

Summary

The present publication deals with the problem of interdisciplinary correlation between the biblical catecheses and the history lessons at school. Catechetical documents point to the necessity of correlating biblical catecheses with other subjects taught at school. This results from an assumption that religion teaching should not be placed 'outside' other school subjects as something additional, but it should constitute a part of the necessary interdisciplinary dialogue.

Although many various correlations are possible, the most desired one is the correlation between biblical catecheses and the history lessons. Both subjects have many common references. According to the bases of general education, programs concerning history teaching assign relatively much time for the ancient history. Books contain many materials useful for presenting the Ancient East civilizations, including biblical countries as Palestine, Mesopotamia, Babylonia, Persia, Assyria, Egypt, as well as ancient Greece and Rome. Books contain also illustrations and historical maps, lacking in the corresponding books for religion teaching.

The paper focuses on the three functions of correlation: the integrating, the completing, and the polemic ones. The significance of correlation in the biblical education of pupils has been discussed. Examples of applying the integrating, the completing, and the polemic correlation have been presented.

School history books can be used and should be used in the course of biblical catechesis. A catechist should be familiar with their contents and, as the need arise, should apply the integrating, the completing, and sometimes also the polemic correlation. It is however difficult to point out to a particular school history book which would fully satisfy the demands of the biblical catechesis. This paper is focused on the two school history books intended for secondary schools and describes problems of ancient civilizations presented by these books.